

АНТИГАЛАТСЬКИЙ ПАСАЖ З “ГІМНУ ДО ДЕЛОСА” КАЛЛІМАХА І ВИДІННЯ ДРУЗІВ ПТОЛЕМЕЯ КЕРАВНА

І. Передісторія

У першому номері журналу “Східний світ” за 2008 рік була опублікована моя стаття “Місце так званого пророцтва Аполлона з “Гімну до Делоса” Каллімаха у антиселевкідівській пропаганді Птолемея Філадельфа” [Зелінський 2008, 83–94]. Дещо раніше я ознайомив зі змістом робочого варіанта цього дослідження мого друга і колегу з Казані доктора історичних наук Олега Леонідовича Габелка. В ході обговорення цієї роботи виникла досить тривала дискусія з приводу запропонованої мною інтерпретації антигалатського пасажу, вкладеного Каллімахом до вуст Аполлона [Callimachus 1953, 172B–187]¹. Йдеться про припущення, зроблене мною в результаті зіставлення змісту відповідного проходу з “Гімну до Делоса” і анекдоту про македонського царя Птолемея Керавна (281–279 до Р.Х.²), переданого Плутархом у філософському трактаті “Про відстрочку божої кари” [Plutarchus 1929, 10]. Зіставлення цих двох текстів дозволило мені запропонувати гіпотезу про можливість існування в антигалатському пасажі додаткового смислового навантаження, покли-

каного поставити під сумнів політичний міф про безпосереднє походження Селевка I Нікатора, засновника ворожої Птолемеям династії Селевкідів, від Аполлона [Зелінський 2008, 88–89] (також див. нижче).

Під час полеміки з російським колегою в мене з’явилося декілька додаткових аргументів на користь означеного припущення. Олегу Леонідовичу вони видалися досить цікавими й вагомими. Він запропонував мені обов’язково їх оприлюднити. При цьому порекомендував мені у більш розгорнутій формі викласти деякі загальні міркування, репрезентовані у дослідженні. Зокрема – стосовно проселевкідівського характеру переданого Плутархом анекдоту³.

На жаль, я не встиг внести відповідні доповнення до статті, присвяченої пророцтву Аполлона. Проте завдяки люб’язності організаторів Міжнародної наукової конференції “І читання Омеляна Пріцака” я отримав можливість спочатку, майже одночасно з появою публікації у “Східному світі”, озвучити зроблені мною додаткові висновки у формі доповіді, а згодом й викласти їх на сторінках цього видання.

II. Птолемей Керавн: штрихи до портрета

Згідно зі свідченнями античної традиції Птолемей Керавн був однією з найодіозніших постатей ранньоелліністичної доби. Навіть на фоні таких непересічних лиходіїв та авантюристів, як Олімпіада, Кассандр, Деметрій Поліоркет, Пірр Епірський чи Арсиноя Філадельфа, він залишився у пам’яті сучасників і нащадків як один з найпідступніших і найбезпринципніших злочинців свого часу [пор.: Бенгтсон 1982, 55].

Птолемей на прізвисько Керавн (Блискавка, Перун) [Pausanias 1973, I, XVI, 2; Plutarchus 1929, 10; Memnon 1857, fr. 8; Eusebius 1967, 235, 249] був старшим сином засновника александрійської династії

Птолемея, сина Лага від першої дружини, Еввідіки [Appianus 1962, 62; Pausanias 1973, I, VI, 8; Eusebius 1967, 235]. У середині 80-х років III століття внаслідок інтриг другої дружини сина Лага, Береніки, Керавна було позбавлено прав на успадкування александрійського престолу на користь його молодшого єдинокровного брата (сина Береніки), майбутнього Птолемея II Філадельфа [Trogus 1956, XVI; Justinus 1911, XVI, 2; Nepos 2001, XXI, 3; Plutarchus 1957, II, 9; Diogenus 1922, V, 78–79; Lucianus 1913, 12; пор., н-д: Heinen 1972, 3–4; Бенгтсон 1982, 56; Huss 2001, 249]. Бажаючи запобігти виникненню будь-яких династичних міжусобиць, при-

старілий цар відправив свого законного первістка, а можливо й інших синів, за винятком офіційного спадкоємця, а згодом – і співправителя, у почесне вигнання [Nepos 2001, XXI, 3; пор.: Дройзен 1995, 491; Heinen 1972, 7–8; Huss 2001, 253, 255, 257]⁴. Таким чином, Керавну довелося шукати притулку при дворі одного з діадохів, тодішнього царя Македонії і Фракії Лісімаха, чий старший син і спадкоємець Агатокл був одружений з рідною сестрою вигнанця Лісандрою [Justinus 1911, XVII, 2; Pausanias 1973, I, IX, 6; X, 3; Memnon 1857, fr. 5; Eusebius 1967, 235; пор.: Heinen 1972, 3–17; Huss 2001, 255]. Після загибелі Агатокла, котрий став жертвою династичної боротьби і придворних інтриг [Strabo 1899, XIII, IV, 1; Trogus 1956, XVII; Appianus 1962, 64; Justinus 1911, XVII, 1; Pausanias 1973, I, X, 3–4; Memnon 1857, fr. 5; Eusebius 1967, 233; Orosius 1889, III, XXIII, 56–58; Lucianus 1915, 15; див. також: Heinen 1972, 17–20; Huss 2001, 255–256]⁵, Керавн разом з Лісандрою, її дітьми та прибічниками був змушений шукати притулку і покровительства в іншого могутнього елліністичного володаря, Селевка I Нікатора. Останній приязно поставився до вигнанця і навіть пообіцяв допомогти йому заволодіти батьківським престолом. Але спочатку Селевк, бажаючи скористатися тодішньою слабкістю й непопулярністю Лісімаха, задля посилення власних позицій у Малій Азії оголосив йому війну під приводом захисту прав скривдженої Лісандри. В результаті на початку 281 року двоє останніх соратників Александра Македонського зустрілися у битві при Курупедіоні, де Лісімаха спіткали нищівна поразка і смерть. Нікатор же поширив свою владу не лише на малоазійські, а й на європейські володіння переможеного суперника [Polybius 1882, XVIII, 51; Strabo 1899, XIII, IV, 1; Trogus 1956, XVII; Justinus 1911, XVII, 1–2; Memnon 1857, fr. 5–8; Appianus 1962, 62–64; Pausanias 1973, I, X, 3–5; XVI, 2; X, XIX, 7; Nepos 2001, XXI, 3; Polyaeus 1899, IV, IX, 4; VIII, LVII, 1; Orosius 1889, III, XXIII, 58–62; Eusebius 1967, 233–235; пор., н-д: Heinen 1972, 20–50; Бенгтсон 1982,

82–84; Hammond, Walbank 1988, 239–243; Sherwin-White, Kuhrt 1993, 21–22; Huss 2001, 256–257].

Проте після перемоги при Курупедіоні минуло вже сім місяців [Justinus 1911, XVII, 2], а становище Керавна так і не змінилося на краще. Він продовжував перебувати при особі Селевка у сумнівному статусі політичного емігранта. Зрештою, задля поліпшення цієї ситуації він не придумав нічого кращого, аніж вбити свого покровителя і заволодіти відтепер вакантним македонським престолом [Strabo 1899, XIII, IV, 1; Trogus 1956, XVII; Justinus 1911, XVII, 1; Memnon 1857, fr. 8; Appianus 1962, 62–65; Pausanias 1973, I, XVI, 1–2; X, XIX, 7; Nepos 2001, XXI, 3; Orosius 1889, III, XXIII, 63–67; Eusebius 1967, 235, 241–245; пор.: Heinen 1972, 50–53, 61–63; Hammond, Walbank 1988, 243–245; Huss 2001, 257–258].

У сучасній історіографії існує декілька переважно умоглядних припущень, з допомогою яких науковці намагаються зрозуміти мотиви цього злочину або й певною мірою виправдати вбивство Нікатора [пор.: Heinen 1972, 50–53; Hammond, Walbank 1988, 243–244; Huss 2001, 257–258]⁶. Проте не слід забувати, що для античних авторів і, відповідно, їхньої аудиторії Керавн завжди залишався зрадником і вбивцею свого благодійника [пор.: Strabo 1899, XIII, IV, 1; Appianus 1962, 62–63; Pausanias 1973, I, XVI, 2; X, XIX, 7; Justinus 1911, XVII, 2; Memnon 1857, fr. 8; Orosius 1889, III, XXIII, 63–67; Eusebius 1967, 235].

Подальші вчинки, що з тієї чи іншої причини викликали ненависть сучасників і суворий осуд нащадків, Керавн здійснив, вже будучи царем Македонії. Перш за все йдеться про скандально-трагічну історію, пов'язану зі шлюбом цього правителя зі своєю єдинокровною сестрою – останньою дружиною Лісімаха Арсиноєю (до речі, тією самою, що свого часу призвела до загибелі Агатокла). Маючи на меті зміцнити своє становище в країні, Птолемеєм запропонував останній цариці Македонії, під чиїм контролем перебувала неприступна фортеця Кассандрія, вступити з ним у шлюб за умови обов'язкового всиновлення

трьох її дітей від Лісімаха. Після того ж як Арсиноя погодилась на пропозиції свого єдинокровного брата, останній, скориставшись нагодою, вбив двох молодших своїх пасинків мало не на очах у їхньої матері [Trogius 1956, XXIV; Justinus 1911, XVII, 2; XXIV, 2–3; Memnon 1857, fr. 8; Heinen 1972, 75–84; Hammond, Walbank 1988, 247–248; Hoelbl 2001, 36; Huss 2001, 258–259]. Самій же Арсиної Керавн надав можливість покинути країну [Justinus 1911, XXVI, 3; Memnon 1857, fr. 8; Heinen 1972, 79; Will 1984, 114; Hammond, Walbank 1988, 248; Hoelbl 2001, 36; Huss 2001, 259] виключно з причини небажання псувати стосунки з Птолеєм Філадельфом, з яким він тільки-но уклав союзний договір [Justinus 1911, XVII, 2; пор.: Heinen 1972, 74–75, 82–83; Hammond, Walbank 1988, 248; Huss 2001, 258–259]⁷.

І, нарешті, під час спроби протистояти першій хвилі галатської навали Керавн

проявив себе як бездарний, недосвідчений, але занадто амбіційний і зухвалий полководець. Так, він не лише презирливо відмовився від 20-тисячного війська, запропонованого царем Дарданів, та не виявив належного дипломатичного хисту в ході переговорів з галатами, а й вступив у вирішальний бій з останніми, не дочекавшись підкріплення й до того ж зайнявши невідгідні позиції [Diodorus 1884, XXII, 3; Justin 1911, XXVI, 4–5; Heinen 1972, 88–89; Will 1984, 115; Hammond, Walbank 1988, 252–253]. Усі ці прорахунки призвели до цілком очікуваних результатів: нищівної поразки Керавнового війська, полону й ганебної смерті самого царя і численних нещастя Македонії [Polybius 1882, IX, 35; Diodorus 1884, XXII, 3; Justinus 1911, XXIV, 5–6; Plutarchus 1968, 22; Pausanias 1973, X, XIX, 7; Memnon 1857, fr. 8; пор.: Heinen 1972, 88–90; Hammond, Walbank 1988, 252–255].

III. Проселевкідівський характер оповідки Плутарха

У X параграфі трактату “Про відстрочку божої кари” інтелектуал з Херонеї розповідає таку історію: “Друзям⁸ Птолемея Керавна привиділося, що Селевк викликає його на суд, де суддями були шуліки і вовки, котрі роздавали шматки м’яса його ворогам” [Plutarchus 1929, 10].

Як можна судити на підставі змісту другого підрозділу цього дослідження, протягом свого бурхливого й багатого на пригоди та злочини життя Птолемей Керавн нажив немало ворогів, котрі, образно кажучи, не були б проти можливості поласувати його рештками, подертими на шматки шуліками й вовками з Плутархового анекдоту. Серед тих, хто мав усі підстави зберегти недобру пам’ять про старшого сина Сотера й Еввідіки, могли бути: Птолемей II і Арсиноя II Філадельфа – та сама остання дружина Лісімаха, котра зрештою дісталася до Єгипту, одружила на собі свого рідного брата [див., н-д: Бенгтсон 1982, 245–247; Turner 1984, 137–138; Criscuolo 1990, 92–95; Huss 2001, 308–310] й домоглася всиновлення останнім свого старшого сина від царя Фракії

і Македонії [пор.: Buraselis 1982, 95–96; Жигунин 2000, 41]; цар Македонії Антігон Гонат, котрому задля посилення власного іміджу справжнього володаря було б на руку підкреслити ту негативну роль, яку в долі країни відіграла зухвалість і безвідповідальність Керавна під час галатського нашестя (зрештою, навряд чи Гонат забув і про поразку, що йому завдав свого часу син Сотера у морській битві біля узбережжя Фракії, – див. прим. 6); а також – власне нащадки вбитого Керавном Селевка Нікатора (див. вище).

Але, на мій погляд, аналіз змісту нашого анекдоту недвозначно вказує на його селевкідівське походження. По-перше, у цій оповідці в ролі позивача фігурує саме Селевк, а не вбиті діти Арсиної чи загиблі у вищезгаданій битві з галатами македоняни. По-друге, як я вже показав у попередньому дослідженні, присвяченому цій тематиці, шуліки і вовки – це істоти, безпосередньо пов’язані з міфічним батьком Нікатора Аполлоном [Зелінський 2008, 85–86, 88–89]. І, по-третє, мою увагу привернув той

факт, що у переліку Керавнових "суддів" перше місце зайняли не вовки, котрі були мало не "візитною карткою" Аполлона⁹, а саме шуліки. Це спостереження виглядає особливо цікавим, коли згадати, що саме ці птахи, згідно з давньогрецькою міфологічною традицією, були посмертними катами гіганта Тітія, вбитого Аполлоном й Артемідою за спробу звалтувати Лето [Homerus 1913, XI, 580–590; Callimachus 1953, III, 109; Apollonius 1961, I, 758;

Apollodorus 1907, I, 22–23; Pausanias 1973, X, XI, 1]¹⁰. З огляду на це напрошується думка, що автор анекдоту, переказаного Плутархом, навмисно підкреслив провідну роль шулік у покаранні вбивці Селевка у такий спосіб він давав своїй аудиторії змогу прийти до висновку, що Аполлон як і у випадку з Тітиєм, задіяв шулік, оскільки ці істоти "спеціалізувалися" на посмертній відплаті кривдникам його, стріловержцевих, близьких родичів.

IV. Можлива відповідь Селевкідів на антигалатський пасаж

В ході обговорення згаданої вище публікації мою увагу привернув ще один фрагмент з означеного трактату Плутарха. У VII параграфі твору письменник з Херонеї наводить таке міркування: "Не рідко божество спочатку використовує одних лиходіїв як катів для інших лиходіїв, а потім – знищує знаряддя своєї кари..." [Plutarchus 1929, 7].

На мій погляд, між цим фрагментом і викладеною нижче оповідкою про видіння друзів злочинця Керавна, який, до речі, загинув від рук лиходіїв-галатів, існує певний асоціативний зв'язок. Не виключено, що херонейський інтелектуал, підбираючи матеріал для написання трактату "Про відстрочку божої кари", віднайшов історію про Керавна, внаслідок чого на пам'ять йому прийшов наведений вище софізм. Або ж навпаки: завдяки ознайомленню з положенням, яке він спробував розвинути у VII параграфі твору, ним була згадана історія, згодом включена до X параграфа тієї ж праці.

Це припущення набуває значно більшої вірогідності внаслідок поєднання обох проходів із Плутархового трактату й антигалатського пасажу Аполлона з "Гімну до Делоса" Каллімаха. В результаті цієї комбінації вимальовується така схема:

1. Через незначний проміжок часу після смерті Керавна в оточенні сина і наступника Селевка I, Антіоха I, з'являється історія, покликана показати причетність Аполлона до покарання вбивці Нікатора. Припускаю, що ця

оповідка справді могла бути вигадана колишнім царським другом або й кількома друзями Керавна з метою заслужити прихильність нового покровителя¹¹.

2. Згодом придворний поет Птолемея Філадельфа Каллімах влітає до свого "Гімну до Делоса" дуже яскравий і промовистий антигалатський пасаж, виголошений буцімто самим стріловержцем. Метою цього літературного прийому, між іншим, було й заперечення причетності Аполлона до загибелі Керавна. Нагадуючи про святотатство, яке збиралися здійснити галати у культовому центрі Аполлона в Дельфах, александрійський поет натякає на абсурдність навіть самої думки про те, що могутній і до того ж віщий (!) бог, у чьому розпорядженні є безліч засобів покарати будь-якого смертного, став би використовувати задля розправи над Керавном саме це ненависне і в майбутньому вороже особисто йому відверто варварське плем'я [пор.: Зелінський 2008, 88–89].

3. Відповіддю Селевкідів на цей ідеологічний демарш Каллімаха, у свою чергу, стало положення про те, що божество часто використовує одних лиходіїв задля покарання інших, а потім знищує й самих катів. Отже, немає нічого дивного в тому, що Аполлон спочатку нацькував галатів на вбивцю свого сина Селевка, а потім благополучно розправився з ними самими.

Проте жоден з відомих нам античних

авторів, чию увагу привернула постать Керавна, не став вказувати на причетність Аполлона до покарання й загибелі цього македонського царя (див. вище). Отже, останній аргумент на користь слушності означеної проселевкідівської міфологеми, вочевидь, не спрацював. Напевно, це пояснюється тією обставиною, що від галатського нашестя разом з Керавном постраждала мало не половина еллінізованого світу. До того ж кудись зникати чи поголовно вимирати самі галати чомусь не збиралися. Скоріше за все, саме невідповідність ідеї про доцільність покарання

одних злочинців руками інших стосовно обставин, пов'язаних з нашим випадком, спонукала Плутарха використати оповідку про видіння друзів Керавна окремо від положення із VII параграфу і спробувати, до того ж досить незграбно, аргументувати останнє самотужки [Plutarchus 1929, 7]. Разом з тим саме завдяки анекдоту, віднайдену прискіпливим херонейцем, ми отримали досить рідкісну можливість зробити спробу реконструкції невеликого епізоду з історії ідеологічно-пропагандистської боротьби, що точилася між Птолемеями і Селевкідами.

¹ ...рушать колись на Елладу,
з гострим залізом махайр і галатською міццю Ареса,
юрми титанів нових із земель, що на заході сонця.
буде число їх подібне до дикої зграї сніжинок
гіперборейських буранів або ж – до зірок з небосхилу.
[Край наш затоплять вони, попираючи землю нещадно,]
...і до крисейських долин і у тісну Гефестову балку
смерть несучи і вогонь, що, неначе жаклива почвара,
знищить врожай на полях. Та й не це ще чекає Елладу:
Дельфи, святиня моя, ледь уникнуть ворожої зброї,
зблизька узрівши мечі, і щити, і галатські шоломи,
цих супостатів зухвалих, що потім по всій ойкумені
стежки мерзенні свої прокладуть гідним людям на горі.
Випаде клятих галатів мені багатьох власноручно
знищити, інші ж – безславною смертю загинуть на Нілі
ратних ціною зусиль, що здійнить нездоланий володар.

² Оскільки всі події, згадувані у цій роботі, відбулися до Різдва Христового, помітка “до Р.Х.” надалі опускається.

³ Я дуже вдячний Олегу Леонідовичу за висловлені сумніви і зроблені рекомендації. Звичайно, усю належну відповідальність за положення, запропоновані у цій статті, як і за можливі помилки, несучи виключно я.

⁴ Схоже на те, що подібна доля спіткала й рідного брата Керавна, Мелеагра, котрий одразу після братової смерті на короткий час посів македонський престол [Eusebius 1851, 235; 241–245; Diodorus 1884, XXII, 3; Hammond, Walbank 1988, 253–254; Huss 2001, 259–260].

⁵ Звичайно, я повністю поділяю думку Г. Хайнена і його послідовників, згідно з якою в означеній ситуації Керавн підтримував свою рідну сестру Лісандру та її чоловіка, а не зіграв криваву роль ката Агатокла, як про це помилково розповідає Мемнон [Memnon 1857, fr. 5; Heinen 1972, 6–19, 82; Hammond, Walbank 1988, 240, 248; Huss 2001, 256–257, 259].

⁶ З моєї точки зору, припущення Г. Хайнена, що Керавн убив Селевка, захищаючи виключно інтереси Лісандри та її дітей [Heinen 1972, 50–53], не витримує жодної критики. Як наглядно продемонстрував Ф. Уолбенк, Керавн заздалегідь ретельно спланував операцію по вбивству Селевка і проголошенню себе царем Македонії; при цьому рятування Лісандри з родиною у цей план явно не входило [Hammond, Walbank 1988, 243–244].

⁷ Важливість для Керавна цього військово-політичного союзу обумовлювалася хоча б тією допомогою, яку єгипетський володар, ймовірно, надав своєму старшому братові під час боротьби останнього з військово-морськими силами Антигона Гоната [Memnon 1857, fr. 8; Justinus 1911, XVII, 2; пор.: Жигунин 2000, 39–50].

⁸ У нашому випадку, скоріше за все, йдеться про найближче оточення Керавна, представники якого, подібно до наближених інших елліністичних володарів, очевидно, носили титул царських друзів [пор., н-д: Herman 1981, 103–149; Walbank 1984, 68–70; Бикерман 1985, 41–49; Austin 1986, 462–463; Billows 1997, 246–249; Зелінський 2004, 31–43; Мель 2005, 67–68]. При цьому я не виключаю, що вказівка на, так би мовити, колективний характер видіння повинна була стати додатковим доказом на користь його достовірності. Деяко схожі випадки згадуються, наприклад, у Світонія і Амміана Марцелліна [Suetonius 1889, I, 81; Ammianus 2001, XXXI, I, 3].

⁹ Слід зазначити, що Олег Леонідович люб’язно вказав мені на можливість існування асоціативних зв’язків між вовками Аполлона і галатами, котрих також іноді ототожнювали з цими тваринами [пор.: Габелко, Селиванова 2006, 110–117, 124–125, 127, 146], на що свого часу й могли звернути увагу Селевкідів.

¹⁰ До речі, й персонажі твору Плутарха ведуть свою бесіду, перебуваючи не деінде, як у дельфійському святилищі Аполлона [Plutarchus 1929, 7], до числа священнослужителів якого, між іншим, належав і сам Плутарх [Welles 1962, 276].

¹¹ В елліністичний період нерідко траплялися випадки переходу наближених одного правителя на службу до іншого. Причому навіть за менш трагічних обставин, ніж ті, у яких опинилися друзі загиблого Керавна [пор.: Polybius 1882, V, 40; 61–62; Diodorus 1884, XIX, 16; 75; 86; XX, 107; Appianus 1962, 62; Pausanias 1973, I, VIII, 1; X, 4; Justinus 1911, XVII, 1; Orosius 1889, III, XXIII, 58; Billows 1997, 367–368, 383–384, 398, 419–420, 425–426].

ЛІТЕРАТУРА

- Бенгтсон Г. **Правители эпохи эллинизма** / Пер. с нем. Москва, 1982.
- Бикерман Э. **Государство Селевкидов** / Пер. с франц. Москва, 1985.
- Габелко О.Л., Селиванова Л.Л. «Оракул Фаэннис» (Zosim. II. 36–37) и переход галатов в Азию // **Античная цивилизация и варвары** / Под ред. Л.П. Маринович. Москва, 2006.
- Дройзен И. **История эллинизма** / Пер. с нем.: В 3 т. Т. 2. Ростов-на-Дону, 1995.
- Жигунин В.Д. О морской победе Птолемея Филадельфа над Антигоном Гонатом // **Античность: эпоха и люди**. Казань, 2000.
- Зелінський А.Л. Місце так званого пророцтва Аполлона з “Гімну до Делоса” Каллімаха у антиселевкідівській пропаганді Птолемея Філадельфа // **Східний світ**. 2008. № 1.
- Зелінський А.Л. Птолемей Сотер і рада царських «друзів»: до питання про взаємовідносини // **Сходознавство**. 2004.
- Мель А. Размышления по поводу «господствующего общества» и подданных в царстве Селевкидов: отношения и ожидания // **Аас**. в. 1 (2005).
- Ammianus Marcellinus. **Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt** / Ed. C. Clark, L. Traube, W. Heraeus. Hildesheim, 2001.
- Apollodorus. **Bibliotheca Mythologica** / Ed. G. Moser. Lipsiae, 1907.
- Apollonius Rhodius. **Argonautica** / rec. H. Frankel. Oxford, 1961.
- Appianus. *Syriaca* // **Appiani Historia Romana: In 2 v.** / Ed. P. Viereck et A.G Roos. Lipsiae, 1962.
- Austin M. Hellenistic Kings, War, and the Economy // **CQ**. 1986. № 2.
- Billows R. **Antigonos the One-Eyed and the Creation of the hellenistic State** / Ed. 2. Berkeley – Los Angeles, 1997.
- Buraselis K. **Das hellenistische Makedonien und die Aegaeis. Forschungen zur Politik des Kassandros und der drei ersten Antigoniden im Aegaeischen Meer und in Westkleinasien**. Muenchen, 1982.
- Callimachus. *Hymni* // **Callimachus: In 2 v.** / Ed. R. Pfeiffer. Oxford, 1953.

- Criscuolo L.* Philadelphos nella dinastia lagide // **Aegyptus**. 1990. № 1/2.
- Diodorus Siculus.* **Bibliotheca Historica**: In 4 v. V. 1, 4. / Ed. I. Bekker. Lipsiae, 1884.
- Diogenes Laertius.* **Diogeni Laertii Vita Philosophorum** / Rec. H. Long. Oxford, 1922.
- Eusebius.* Chronicon // **Eusebi Chronicorum canonum quae supersunt**. In 2 v. / Ed. A. Schoene. Berlin, 1967.
- Hammond N.G.L., Walbank F.* **A History of Macedonia**: in III v. V. III. Oxford, 1988.
- Heinen H.* **Untersuchungen zur hellenistischen Geschichte des 3. Jahrhunderts V. Chr. Zur Geschichte der Zeit des Ptolemaios Kerawnos und zum Chremonideinischen Krieg**. Wiesbaden, 1972.
- Herman G.* The friends of the early Hellenistic rulers // **Talanta**, 1981.
- Hoelbl G.* **A History of the Ptolemaic Empire**: Transl. from germ. London – New-York, 2001.
- Homerus.* **Odysee** / Ed. G. Dindorf, C. Hentze, R. Grafts. Lipsiae, 1913.
- Huss W.* **Aegypten in hellenistischer Zeit: 332-30 v. Chr.** Muenchen, 2001.
- Justinus M. Junianis.* **Pompeius Trogus “Historiae Philippicae” Epitome** / Ed. W. Kroll. Lipsiae, 1911.
- Lucianus.* Icaromenippus // **Lucianus: In 8 v. V. 2** / Ed. A.M. Harmon. Cambridge (Mass.), 1915.
- Lucianus.* Macrobian // **Lucianus: In 8 v.** / Ed. A.M. Harmon. Cambridge (Mass.), 1913.
- Memnon.* Historia Heracleotes // **Fragmenta historicorum Graecorum: In 5 v. V. 3** / Ed. C. Mueller. Berlin, 1857.
- Nepos Cornelius.* **Vitae** / Ed. P.K. Marshall. Monachii [u.a.]: Saur, 2001.
- Orosius Paulus.* **Historiarum adversus paganos libri VII** / Rec. K. Zangemeister. Lipsiae, 1889.
- Pausanias.* **Graeciae descriptio: In 3 v. V. 1** / Ed. M.H. Rocha-Pereira. Lipsiae, 1973.
- Plutarchus.* De fortuna Alexandri Magni // **Plutarchus. Moralia: In 7 v. V. 5** / Rec. F.H. Sandbach, C. Hubert; M. Pohlenz, K. Ziegler. Lipsiae, 1957.
- Plutarchus.* De sera numinis vindicta // **Plutarchi moralia: In 7 v. V. 3** / Ed. J. M. Pohlens. Leipzig, 1929.
- Plutarchus.* Pyrrhus // **Plutarchus. Vitae Parallelae: In 3 v. V. 2** / Rec. C. Lindskog et K. Ziegler. Lipsiae, 1968.
- Polyaenus.* **Strategmata** / Rec. C. Schubert. Lipsiae, 1899.
- Polybius.* Historiae: In 2 v. V. 2 / Ed. Th. Buttner-Wobst. Lipsiae, 1882.
- Pompeius Trogus.* Prolegomena ad Historiam Philippicam // **Pompei Trogi fragmenta** / Coll. O. Seel. Lipsiae, 1956.
- Sherwin-White S., Kuhrt A.* **From Samarkhand to Sardis: A new approach to the Seleucid empire**. Berkeley – Los Angeles, 1993.
- Strabo.* **Rerum Geographicorum. Libri 17** / Ed. G. Spiro, H. Waldman. Halle, 1899.
- Suetonius C. Tranquillus.* **Gai Svetoni Tranquilli De vita Caesarum libri duo** / Ed. H. Thurston. New York, 1889.
- Turner E.* Ptolemaic Egypt // **The Cambridge Ancient History: in XII v. V. VII**, p. 1. / Ed. 2. Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.
- Walbank F.* Monarchies and Monarchic Ideas // **Cambridge Ancient History: in XII v. V. VII. Part. 1. Ed. 2.** Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.
- Welles C.* The discovery of Sarapis and the Foundation of Alexandria // **Historia**. Bd. 11 (1962).
- Will E.* The succession to Alexander // **The Cambridge Ancient History: in XII v. V. VII. Part. 1. Ed. 2.** Cambridge – London – New-York – New-Rochelle – Melbourne – Sydney, 1984.